

Kocsis Tamás

Modernitás és népesedés

Ami a *Felelősségünk a teremtett világért* című körlevélből kimaradt*

Nemrég, a világ számára is példamutató módon, Magyarországon megválasztották a jövő nemzedékek ombudsmanját Fülöp Sándor személyében.¹ Nem sokkal megválasztása után, egy előadása kapcsán,² mindjárt az egekig csaptak az indulatok, miszerint a jövő nemzedékeket immár hivatalosan is képviselő személy abortuszpárti és nagycsaládelenes. A felháborodás ereje jól mutatja a téma rendkívüli érzékenységet – függetlenül a megfogalmazott állítások valóságtartalmától. A kedélyek valamelyest csillapodtak, midőn kiderült, az ombudsman nem Magyarországra, hanem a „harmadik világra” célzott, s ezzel valóban sok félreértés tisztázható. Ám a mélyebben gondolkodót ez egyáltalán nem nyugtatja meg. Mi is a jövő nemzedék érdeke: a sok vagy a kevés gyermek? S adhatunk-e többféle választ, mintegy körülményfüggően?

A téma egyházi szempontból is meglehetősen kényes. Egyrészt, VI. Pál *Humanae vitae* kezdetű enciklikája (1968) óta egyértelmű a katolikus álláspont a születésszabályozásról, miszerint legfeljebb a természetes családtervezés fogadható el, s a házasságok érvényességének is lényegi eleme a gyermekáldásra való nyitottság. Ezek – modern körülmények között – inkább a népesség növekedésének irányába hatnak. Más oldalról viszont a Föld népessége – a fogyatkozó régiók ellenére is – növekszik, s ennek üteme a harmadik világ bizonyos részein még mindig aggasztó.³ Vannak tehát nyomós érvek amellett is, hogy a népességnövekedést meg kellene fékeznünk.

* Megjelent a *Vigilia* 2009/9-es számában, 706–713. o. A tanulmány a *Fenntartható fogyasztás?* című OTKA pályázat (#68647) keretében készült. Köszönet jár dr. Baranyi Árpádnak a hasznos észrevételekért.

¹ Az Országgyűlés 2007. november 26-án hozta létre a posztot, s azt Fülöp Sándor a parlament 2008. május 26-i szavazása alapján tölthette be.

² 2008. november 10., Szent István Egyetem, Gödöllő

³ A népesedés legfrissebb trendjeiről lásd például Fülep D. (*Túlnépesedés?*; in: Baritz S. – Fülep D. (szerk.): „...hogy művelje és őrizze meg”; Szent István Társulat, Budapest, 2008, 87–94.) és Lutz–Skirbekk (*Low Fertility in Europe in a Global Demographic Context*; in: Tremmel, J. C. (szerk.): *Demographic Change and Intergenerational Justice*; Springer, Berlin, Heidelberg, 2008). A 2008-ban 6,4 milliárdos népesség jelenleg lassuló ütemben növekszik. A *legvalószínűbb* trend

Ebben az erőtérben is érdemes elemezni a legutóbbi egyházi megnyilatkozásokat, különösen a 2008 végén megjelent *Felelősségünk a teremtett világért* címűt, melyet a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia adott ki. A hiánypótló és úttörő jellegű dokumentum sajnos nem foglalkozik a népesedéssel, jóllehet egyértelmű a kapcsolat a népesedés és az ember teremtett világ iránti felelőssége között.

Annál is fontosabb lenne a határozottabb állásfoglalás, mert a fogamzásgátlással és a házassággal kapcsolatos katolikus álláspont látszólag ellentétes a környezeti fenntarthatóság követelményével, s emiatt évtizedek óta civil szervezetek céltáblája az egyház. Álláspontjuk szerint a Vatikán népességnövekedést eröltet egy véges erőforrásokkal rendelkező, amúgy is túlnépesedett világban. Nem kizárt, hogy többek között ez is oka annak, hogy a környezetvédelmi ügyekre és mozgalmakra gyakran gyanakvással tekintenek hívők és egyháziak. E tanulmányban alaposabban körüljárjuk a kérdést, s rámutatunk: az egyháznak a legkisebb mértékben sincs szégyenkezésre oka a népesedéssel kapcsolatos álláspontja miatt, sőt, olyan üzenettel rendelkezik, amely nélkül a valódi fenntarthatóság elképzelhetetlen.

Címkék

Aligha túlzás, hogy a népesedéssel kapcsolatos álláspont a legsúlyosabb törésvonal a különféle környezettel, illetve társadalommal kapcsolatos elméleti irányzatok között. Már az egyes csoportok pontos megnevezése is nehézségekbe ütközik, hiányoznak a kellően semleges, pontos kategóriák. „Zöldek” és „nem-zöldek”; „embergyűlölők” és „életpártiak”; „haladók” és „bigottak”; „modernekek” és „premodernekek”; „neomalthusiánusok” és „bővülködéshívők” néznek farkasszemet egymással. E kategóriák azonban korántsem egyértelműek, és gyakran sértőek, igazságtalanok.

Miért ne lehetne „zöld” egy nagycsaládos keresztény? Persze ha a „zöld” mivoltnak eleve valamilyen szélsőségesen liberális világnézettel kell párosulnia (mondjuk része az abortusz és a sterilizáció népszerűsítése; a devianciák ünneplése), akkor nem is nagyon akar beállni a „zöld” zászló alá, sőt, az illető joggal gyanakodhat *minden* zöld mozgolódással kapcsolatban. De miért lenne „embergyűlölő” az, aki az emberek mennyisége helyett az élet minőségét helyezi előtérbe (más oldalról viszont miért ne lehetne jobb minőségű életet élni gyermekekkel, mint nélkülük)? Mi az életminőség? Miért ne lehetne haladás a konzervativizmus, ha egy zsákutcából kell kitolatnunk (vagy akár ettől függetlenül is)?

szerint a létszám a XXI. század közepe táján valamivel 9 milliárd fő alatt fog tetőzni. A 2100-ra várható létszám persze nagyon bizonytalan, a felső szélső érték 12 milliárd, az alsó pedig kevesebb mint 6 milliárd, tehát alacsonyabb a jelenleginél.

Ha e tanulmányt többoldalú megközelítésmódja ellenére is elsősorban a környezeti témakörhöz kívánjuk kötni, akkor az általam gyakran hivatkozni kívánt két táborra (közelítésmódra) talán a legszerencsésebb a „modern zöld” és a „nem-modern zöld” címkéket akasztani (1. táblázat). Az írás a világefogyasztó fogyasztói társadalommal (bal felső sarok) leginkább szembenálló *nem-modern zöld* álláspont mellett fog érvelni (jobb alsó sarok), amelyre a legjobban a „szerénység és felelősség” jelmondat illik. A tanulmányban elsősorban a zöld álláspontokkal foglalkozunk (jobb oldali oszlop), a nem-zöld álláspontokat a teljesség kedvéért szerepeltetjük.

	Nem-zöld	Zöld
Modern (az ember isten)	Anyagi kényelmet teremtünk!	Majd mi megoldjuk a jövő problémáját! ⁴
Nem-modern (az ember nem isten)	Anyagi kényelmünk Isten akarata ⁵	Szerénység és felelősség ⁶

1. táblázat: A környezeti problémákhoz való viszony mátrixa

Modern alatt (a táblázat felső sora) e helyütt elsősorban a felvilágosodáshoz köthető, a társadalmi – és a természeti környezetbeli – folyamatokat kizárólag a ráció alapján manipulálni igyekvő attitűdöt értem. Mindez együtt jár a szekularizáció, az individualizmus és az eszközelvű racionalitás térhódításával is, a cselekvés és a döntéshozatal kritériuma az emberek számára elérhető legnagyobb haszon.⁷ Maga a közgazdaságtan és a gazdasági logika is e modern elvre épül, csakúgy mint a fogyasztói társadalom.

⁴ Napjaink zöldnek nevezett mozgalmi néhány kivételtől eltekintve ide sorolhatók. Ezt a fajta társadalommérnökséget, mint megoldási módszert, a modern korban gyakran alkalmazták különféle célok érdekében – többnyire rettenetes eredménnyel (lásd például a diktatúrák idején megölt-megnyomorított milliőkat). Ilyen cél itt most a bolygó megmentése a túlnépesedéstől – avagy a jövő generáció megmentése saját magától, hogy többségük meg se szülessen.

⁵ Fontos, hogy nem maga az anyagi kényelem a problémás, hanem ennek fenntarthatatlanul magas szintje. Elsősorban az észak-amerikai karizmatikus-pünkösdista irányzatok a fenntarthatatlan anyagi bővülködés nem-modern hívei, jellemző magyarországi képviselőjük a Hit Gyülekezete. Vö. Kovács: *A Földi Paradicsom prófétái, avagy mérlegen a bizniskereszténység ideológiája*; Kovács, 1998/2, 58–83.

⁶ A táblázat logikája alapján ide a „jövő gondját Isten majd megoldja” jelmondatot is írhattuk volna. Ez azonban nem lenne szerencsés, mert fatalizmusba dönthet, holott ha szerényen is, de hozzá kell tennünk a magunkét a sikerhez.

⁷ Lásd például Alvesson–Deetz (*A munkahelyi uralom modern formái*; Kovács, 1998/2, 3–31.).

E keretben az ember mintegy megistenül, azaz teljes mértékben magához ragadja az irányítást. Ezzel áll szemben a nem-modern álláspontok sokasága, melyek közül e tanulmányban a kereszténységet emeljük ki. A fentiek alapján a *modern* fogalmára – pozitív köznyelvi kicsengése ellenére is – rendkívül kritikusan tekintünk.

Azt állítjuk, hogy a zöldek főárama (jobb felső sarok) a környezeti problémák helyes érzékelésével csak félfordulatot hajt végre a környezetileg is fenntarthatatlan fogyasztói társadalomtól való elfordulásban; teljesebb és hathatósabb szembenállást csak a fogyasztói társadalom alapvető világlátását, gyökerét és mechanizmusát adó modernitástól való távolságtartással valósíthatnának meg (jobb alsó sarok).

Törésvonalak

Nyolcat fialt a Bodri, de egy kutyus se kellett senkinek, s Feri bácsi a kölyköket – *humánus* alapon – szép sorban vízbe fojtotta. Így is túl sok a kutya (már van vagy három a lakásban), s kóbor ebként miféle sors várna rájuk?! Ráadásul a túl sok kutya az embereket is veszélyeztetheti (megtámadhatják, betegséget okozhatnak), mi több, versengenek az emberrel az amúgy is szűkös erőforrásokért. A „piszkos munkára” többnyire mindig akad vállalkozó, ha magunk képtelenek volnánk ölni. Esetleg lehetünk előrelátók, s mintegy bölcs megelőzéssel beavatkozunk az élet érdekében: kiheréljük vagy miskároljuk kedvenceinket – mindezzel egyéb kellemetlenségeket is elhárítva.

Vajon van-e különbség akkor, ha nem kutyákról vagy macskákról, hanem emberekről van szó? Afrikából, Indiából, Bangladesből, vagy akár hazai nyomortelepekről készült fényképek százai amellet tanúskodhatnak, hogy – legalábbis helyenként – túl sokan vagyunk a Földön, a közvetett, nagyobb léptékű környezeti problémákra utaló bizonyítékokról nem is beszélve. Az emberiség környezetterhelése több mutató, így például az ökológiai lábnyom⁸ szerint is túllépte véges földi rendszerünk eltartóképeségét, s e terhelésben a népesség nagysága is fontos tényező.

Filantróp buzgalmunk vajon mit sug e helyzetben? Csecsemők vízbe fojtása még modern korunkban sem elfogadható, megszületésük megelőzésére azonban eszközök széles skáláját fejlesztette ki az ember az óvszerhasználatról

⁸ Az ökológiai lábnyomról magyarul lásd Wackernagel–Rees (*Ökológiai lábnyomunk – Hogyan mérsékeljük az ember hatását a Földön?*; Föld Napja Alapítvány, Budapest, 2001). A koncepció azt a földterület-nagyságot próbálja felbecsülni, ami egy ember vagy ország hosszú távú fennmaradásához szükséges – adott életszínvonalat és technológiát feltételezve.

a művi meddővé tételen át az abortuszig. S ha valamely régióban mégsem kellően széles az eszközök e választéka, akkor a zöld és az emberi jogi aktivisták hatalmas kampányokkal, erőforrásokkal próbálják odajuttatni őket. Érvek sokasága hozható fel e lépés mellett is, nemcsak a túlszaporodás és erőforrásválság, hanem például a női test fölötti önrendelkezés érvei is.

Ugyanakkor e helyt nem árt számot vetni mindazzal, hogy vajon mennyiben jogosult az ember efféle döntések meghozatalára, illetve elősegítésére. Már az emlősök vízbe fojtásának kérdése is rendkívül bonyolult. A növény- és állatvédelem egyes *mélyökológiai* irányzatokban az egysejtűtől a gerincesig minden élő védelmére szólít – a védendő fajok köréből leggyakrabban épp az embert kifejejtve. E helyt mindenképp tisztázandó volna, hogy élet és halál kérdésében (1) érdemes-e a puszta anyagi (vagy egyéb) haszon alapján döntéseket hozni, és hogy (2) kiterjeszhető-e az emberi döntéshozatal az élet minden területére. A „modern zöldek”, gyakorlati szinten, úgy tűnik mindkét kérdésre igenlő választ adnak, míg a nem-modernnek szembehelyezkednek mindezzel.

Számot kell vetnünk azzal is, hogy az emberi társadalom kevéssé előre kalkulálhatóan, vagy legalábbis sajátosabban működik, mint az állat- és növényvilág. Viszonylag jól – ha nem is könnyen – elemezhető egy populációban a tojások vagy a kölykök számának megfelelésével, illetve a meglévő állomány egyszeri mesterséges megtizedelésével beálló változás, ám mindez az adott faj viselkedését hosszú távon nemigen befolyásolja. Ehhez képest valami hasonlónak akár a „leghumánusabb” módszerekkel történő véghezvitele emberek körében magára a fajra, azaz az emberekre – hosszabb távon is – visszahat: megváltozik alapvető élet- és értékbeállítottságunk, életöszönünk, világfelfogásunk.

E változást egyfelől alighanem üdvöznék a „modern zöldek” (végre nem az utódhagyás az ember egyik fő célja), másfelől viszont gyakran visszaüt az előnyök efféle mérnöki előrelátással való számításai: a személy egyénné, azaz kapcsolataiban kiüresedetté, ősi ösztöneiben meggyalázottá-kiegetté, egyszóval beteggé válhat, amelynek fogyasztásnövelő hatásai messze kiolthatják az elsőre könnyen elérhetőnek látszó környezeti előnyöket. A technológiák fejlődésekor felismerték a visszapattanó hatást: a hatékonyabb termékből/szolgáltatásból többet veszünk igénybe, kioltva ezzel a hatékonyság fogyasztást csökkentő hatását. Hasonló visszapattanó hatásokkal a népességcsökkentést illetően is számolnunk kell.

Nagy kérdés tehát, hogy az életvédelem imperatívuszát (1) csak az emberen kívüli bioszférára, (2) csak az emberre, vagy (3) az embert is tartalmazó bioszférára tekintjük érvényesnek, s a harmadik esetben az emberi és a nem-emberi élőlények közötti rangsorolás kérdése felől is döntenünk kell. Álláspontunk – és az egyház álláspontja – szerint az ember a teremtett világ

művelője és őrzője, illetéknépp felelősséggel tartozik minden élő iránt, szélsőséges konfliktus esetén azonban az embert kell előnyben részesíteni. Az egyházi tanítás szerint az állatok és a növények önmagukban is értékesek, ám az ember önértéke ennél is magasabb rendű. Ám míg az elvek a maguk elvontságában elegánsan lefektethetők, addig a gyakorlatban nehézségek sora bukkanhat föl.

Gyermekszám

A gyermekszám kérdésének feszegetéséhez köthető indulatok talán a személyes érintettség okán is különösen erőteljesek, ami gyakran személyeskedésbe, így kommunikációképtelenségbe csaphat át. E konfliktusok sokkal inkább jelentkeznek a népességgel kapcsolatban, szemben a fogyasztással. Autóhasználatunkon, bevásárlási szokásainkon, klímaberendezés-használatunkon stb. – legalább elvben – akár máról holnapra is változtathatunk, ezért nem kell a *status quo*-val saját személyünket is azonosítanunk. Ám ha környezeti felelősségünk vagy felelőtlenségünk saját gyermekeink számával kerül összefüggésbe, óhatatlanul személyünk is mérlegre kerül. Az ítélet elől nincs menekvés, utólagos módosítás (gyermekszám-csökkentés) nem lehetséges. Így aztán a jövő generációk felnevelésének feladatából nagyobb részt vállalók kényelmetlenül érezhetik magukat a zöld ügyek kapcsán, amennyiben azok a túlnépesedés témáját egyoldalúan erőltetik, hátrányosan befolyásolva ezzel a későbbi generációk téma iránti érzékenységét is. Gyermekeink, családunk ősidők óta a legdrágább kincsünk, a legnagyobb örömök – és bánatok – végtelen forrásai. E téren ormóttlanul beleavatkozni a világ folyásába hatalmas hiba, következményei – a zöld ügyekre vonatkozóan is – beláthatatlanok. A merész tabudöntögetés könnyen ámokfutássá lesz.

Sajátos következtetések adódnak akkor, ha a témát a fogyasztással karöltve vizsgáljuk (ami szintén fontos az emberiség Földre gyakorolt összterhelésében). A népesedés szempontjából környezetileg rendkívül felelősnek látszik a karriert építő, gyermeket nem akaró (vagy azzal elkéső), a fogyasztását-kényelmét gyermekvállalással csökkenteni nem akaró személy. E jelenség – bár meglehetősen bonyolult áttétekkel, de – mégiscsak a fogyasztói társadalom és az általánosan elérhető „jólét” terméke. „*Nincs gyermekem, s nem is lesz!*” – íme a környezettudatosság és a jövő iránti felelősség *non plus ultrája*, ha a túlnépesedést állítjuk a középpontba.

Holott a gyermekvállalás még nyers közgazdasági közelítéssel is inkább lemondás a jelen élvezeteiről egy jövőbeni nagyobb jó érdekében (szemben az „*élj a másnak!*”-filozófiával). A jelenre szorítkozva a gyermek – közgazdaságilag – fogyasztói jószág (igen, örömünk telik benne), mely a többi

piaci jószággal (igen, bennük is gyakran örömünk telik) verseng kegyeinkért.⁹ E keretben persze a gyermekvállalás is csupán önzés, s még ha mi magunk el is utasítjuk e felfogást, sajnos elég elterjedt a fogyasztói társadalomban. E keretben a gyermekvállaló a jelenbeli anyagi fogyasztás élvezetéről lemondva tesz szert egy másfajta, nem materiális öröme. Ha a szülői attitűdök változatlanul öröklődnének tovább, optimisták lehetnénk a jövőt illetően: a gyermektelen hedonista kihal, a többgyermekes önkorlátozó hozzáállás pedig tovább hagyományozódik, s elterjed. Hogy ez mégsem tűnik jellemzőnek, az nem feltétlenül az elgondolás érvénytelenségére, hanem az ellenerők jelentősebb hatására utal.

A fentiek a fejlettnak nevezett nyugati fogyasztói társadalmakra feltétlenül igaznak tűnnek. Ám fel kell tennünk a kérdést, vajon mindez igaz-e univerzálisan mindenütt, tértől és időtől függetlenül a Földön? Elképzelhető-e helyi szinten, hogy tényleg elemi érdek a kevesebb gyermek melletti kampányolás? Nos, nézetem szerint itt nem a több vagy kevesebb gyermek melletti érveket kell ütköztetnünk. Sokkal fontosabb a *felelős* gyermekvállalás hangsúlyozása, ami adott körülmények között kevesebb gyermek kívánalmát is jelentheti. E téren azonban nagy a veszély, hogy a modernség csapdájába essünk. S ha a csökkentés mellett kell is érvelnünk, a kitűzött cél felé haladáshoz szükséges eszközöket nagyon meg kell válogatnunk.¹⁰

Népesétfogyás

2008-ra már a Föld teljes lakosságának több mint felére volt igaz, hogy fogyatkozik. A felelős döntéshozatalra vonatkozó elvünk fogyatkozás esetén éppen a több gyermekre törekvést igazolja. (Erre gyakran utalnak is az egyházi megnyilatkozások.) Meglehetősen furcsa tehát az a féloldalasság, ami a köznyelvben és a szakpolitikákban a *családtervezés* (family planning) igényét, gyakran erőltetését, mindig a kevesebb gyermek iránti igénnyel hozza összefüggésbe. Persze a *tervezés*, a jövő mérnöki pontosságú felvázolása maga is vérbeli *modern* „vívmány” (s nincs is gond vele, amíg hidat, konferenciát vagy vakációt tervezünk). Ám ha emberi sorsok tervezésébe fogunk, veszélyessé lehet, mert az élet folyásának olyan kiigazítására ösztönözhet, amely a *terv* megvalósulását veszélyeztető minden tényezőt könyörtelenül

⁹ Lásd például Becker, G. S. (1981): *A Treatise on the Family*; Harvard University Press, Cambridge

¹⁰ Az eszközöket illetően modern technológiák helyett *létbarát* megoldásokra van szükség. A születésszabályozás egy lehetséges létbarát technológiája a természetes családtervezés (lásd Kocsis T: *Létkérdések – Önkényuralom és népesedés a bioszférában*; Kovász, 2009/3–4, megjelenés alatt).

kiiktatni igyekszik. (Igaz ez akkor is, ha a *tervezettnél* kevesebb gyermek várható /terméketlenség/.)

Marslakószemmel Földünk egységes egész, a helyi sajátosságok elmosódnak. Ha igaz, hogy bolygónk már most *túlnépesedett*, akkor örvendenünk kellene minden népességcsökkenésnek, bárhol is menjen végbe az. Sőt, ha e fogyás a magas egy főre jutó fogyasztású „jóléti” társadalmak sajátja, akkor az emberi környezetterhelés csökkentését a lehető leghatékonyabban hajtjuk végre. Épp ott iktatódik ki egy-egy ember, ahol a fejenkénti környezetterhelés is a legnagyobb; s ott történik sokasodás, ahol egy-egy plusz fő nem okoz jelentős környezeti többletterhelést globális szinten. Így nem is igazán érthető, mi végre a „modern zöldek” aggodalma a túlnépesedés kapcsán. A világ a dolgok természetes folyása révén elvileg olyaná alakul, melyben a jövő generációk aránya a – mindeddig még (?) – kis fogyasztású harmadik világbeli népesség javára tolódik el.

E folyamatok azonban nem minden más tényező változatlansága mellett (*ceteris paribus*) zajlanak. Okok és okozatok bonyolult szövevénye eredményezi a nyugati népességfogyást, s mértékadó elemzések sokasága állítja a népességfogyással párhuzamba az egy főre jutó fogyasztás növekedését. Amint arra számos statisztikai adat utal, e „fejlett” régiók néhány évtizeddel korábbi nagyobb népessége összességében kisebb fogyasztással és környezetterheléssel járt: kevesebb polgár összességében nagyobb környezetterhelést okoz.

E helyt kell megemlíteni, hogy nézetem szerint elhibázott a fogyatkozó népességszám társadalmi veszélyeivel, így az előregedő társadalommal vagy a fenntarthatatlan nyugdíjbiztosítással érvelni azon zöld érvekkel szemben, hogy a Föld eltartóképessége véges, s ezért csökkenteni kell a népességet. Való igaz, hogy a tartós népességfogyás súlyos problémákat okoz minden társadalombiztosítási rendszerben, s általában a társadalomban. Ám ezek még mindig inkább áthidalhatónak látszanak, mint az, hogy összeomlik Földünk életfenntartó rendszere. A „zöld érvek”, ezen a szinten, erősebbek a társadalmiaknál – feltéve, hogy közeledik egy környezeti összeomlás.

Ám itt utalnunk kell arra a féloldalas, „modern zöld” érvelésre is, amely gyakori a népesedést illetően. A nem-kívánt *terhességek* fölötti kesergésről van szó, milyen rossz is az, amikor nem szeretnénk babát, mégis jön! S mily’ különösen drámai ez a harmadik világban!¹¹ Ez a nem-kívántságra hivatkozás egy nyilvánvaló társadalmi-emberi szempont, környezetileg mindegy, hogy eredetileg kívánták-e vagy sem „az újabb fogyasztó” világra

¹¹ Lásd például Simonyi (szerk.): *Igazán szeretne egy gyermek nálunk és most megfoganni?*; Bocs Alapítvány, h. n., 2007

jöttét. Ugyanakkor e körben sosem halljuk a sajnálkozást afelett, hogy a fejlettnak nevezett világban amúgy eredetileg kívánt babák milliói nem születnek meg – többnyire a fogyasztói társadalom (az áruformájú lét) folyamatos kísértései okán. (Lásd „önmegvalósítás”; karrier kergetése, majd kifutás az időből; pénzhiány; együttélésre való alkalmatlanság; fogamzásgátlás/abortusz/hormonok miatti meddőség stb.)¹² Ne csak akkor hozakodjunk elő emberi szempontokkal, amikor azok környezeti céljainkat támogatják, hanem legyünk valóban elkötelezettek *minden* emberi szenvedés iránt!

Születésszabályozás

Melyik ember ne szeretné valamelyest befolyásolni (szabályozni) utódai számát? Ősi igénye ez az emberiségnek, s az ezzel kapcsolatos manipulációk, rítusok sokasága szinte összeszámlálhatatlan. Minden időben megvoltak ennek az elfogadottabb és vitatottabb módszerei, s napjainkban a *modern* tudomány egyre több olyan eszközt is a kezünkbe ad, amelyekből legalább annyi probléma fakad, mint amennyi haszonnal kecsegtetnek. Félretéve a ma divatos *posztmodern* igazságtagadó stratégiákat, úgy vélem, az étellel kapcsolatos súlyos döntések megalapozására (ti. hogy megszülethessen-e egy gyermek vagy sem) szilárd, objektív erkölcsi kapaszkodókra van szükségünk.

Az általam javasolt „nem-modern zöld” álláspont, összhangban a szintén nem-modern, s egyre „zöldebb” Vatikán álláspontjával, alkalmas lehet a manapság divatos főbb születésszabályozási módszerek óvatos csoportosítására. Néhány módszerrel kapcsolatban határozott erkölcsi értékítélet tehető, míg másokat kénytelenek vagyunk a bizonytalanság szürke zónájába utalni (2. táblázat). Fontos, hogy az egyházi iránymutatások egyértelműen a fehér módszerek alkalmazását tartják megengedhetőnek, s a táblázat sem sugall mást. A szürke az nem fehér, ám a nem megfelelő eszközök között mégiscsak tehető különbség rossz (szürke) és még rosszabb (fekete) alapon.

¹² Kopp–Skrabski, *Gyermekvállalás és életminőség*; in: Kopp M. – Kovács M. E. (szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*; Semmelweis Kiadó, Budapest, 253–262. o., 2006; Bongaarts: *Fertility and reproductive preferences in post-transitional societies*; *Population and Development Review* 27 (Supplement), 261–281., 2001; Voas: *Conflicting Preferences: A Reason Fertility Tends to Be Too High or Too Low*; *Population and Development Review* 29, 627–646., 2003

<i>Erkölcstelen megengedhető</i>	<i>Erkölcstelen kérdéses</i>	<i>Erkölcstelen megengedhetetlen</i>
Természetes családtervezés; Önmegtartóztatás; Terméketlen időszak szoptatással való elnyújtása	„Esemény előtti” fogamzásgátló szer; Hüvelybe helyezhető eszközök; Óvszer; Megszakított együttlét	Abortusz (bármilyen körülmények között végezve); „Esemény” utáni tabletta; Művi terméketlenné tétel

2. táblázat: A gyermekszám csökkentésére irányuló néhány fontosabb születésszabályozási módszer

E felosztás nyilvánvalóan minden oldalról vitatható, de valamiféle iránymutatóként, kiindulópontként mégiscsak alkalmas.¹³ Ugyanakkor a rendszer elutasítása, azaz minden módszer helyeslése egyben erkölcsváltást is feltételez: minden tilalomfa eltörlése – az emberi szabadság, az ökoszisztémák egészsége stb. jegyében – már egy másik, modern „erkölcsöt” feltételez. Kellő körütekintéssel, ismereteink előrehaladásával a szürke zóna kiterjedtsége idővel szűkülhet, addig viszont a lelkiismeretnek különösen fontos szerepe van ezen a területen. Különösen igaz ez a nem-katolikusra: ő lelkiismereti alapon kénytelen dönteni arról, hogy e szürke módszerek közül valamelyiket alkalmazza-e; s hogy ezzel *a maga számára* végeredményben a fehér vagy a fekete zónába sorolja-e ezeket.

Nem egyértelmű, bár a születésszabályozás minden eszközét erősen szorgalmazók (így a „modern zöldek”) számára evidens, hogy egy-egy országban a különféle módszerek hozzáférhetősége és a termékenység között milyen a kapcsolat. Nem világos, hogy egy-egy kevésbé „fejlett” országban a termékenység visszaesése elsősorban a szürke és a fekete módszerek elterjesztése miatt következett-e be, vagy egyéb okokra (például a javuló anyagi körülményekre, a társadalombiztosítás kiépítésére, az alacsonyabb csecsemőhalálozási mutatókra stb.) inkább visszavezethető. S ha egyszer léteznek egyértelműen „humánus”, fehér születésszabályozási módszerek (melyek tudományos ismereteink bővülésével egyre megbízhatóbbak is), akkor miért nem inkább ezeket oktatjuk, szorgalmazzuk!?

¹³ A táblázat nem teljes körű, a rendszer logikája ismeretében a hiányzó módszerek elhelyezhetők, illetve a szerepeltetettek pontosíthatók. A fehér módszerek közötti természetes családtervezés alapvetően a női termékenységi ciklusok megfigyelésére, és a termékeny időszakok idején vállalt önmegtartóztatásra épül. A szürke módszerek között jelentősek a különbségek, így közülük azok, amelyek abortív hatásúak is, a fekete zónába tartoznak.

Vatikán

Mélyebb megértésre érdemes a Vatikán népesedési kérdésben vallott álláspontja, hiszen – hívők és jóakarátú emberek milliói révén – itt a zöld ügyek egy jelentős potenciális szövetségeséről van szó. Úgy tűnik, a népesedés terén a modern zöldek halálosabb ellenséget sejtenek itt, mint magában a fogyasztói társadalomban. A 2. táblázat – általuk alapjaiban vitatott – csoportosítása, a belső erkölcsi érzéken túl, egyházi megnyilatkozásokból is levezethető. De vajon miféle logika rejtőzik e csoportosítás mélyén?

A megértés igényli a modern/nem-modern különbségtétel talán leglényegesebb kérdésének megválaszolását: Isten-e az ember, vagy legalábbis átveheti-e Isten szerepét? Igenlő válasz esetén jogosult olyan döntések meghozatalára, melyeket a modern előtti kor Isten (vagy az istenek, felsőbb erők stb.) számára tartott fenn – elsősorban a saját csoporton belüli feltétlen szolidaritás keretében (hiszen az elv a csoportok közötti konfliktusok esetén nem mindig érvényesült). E döntési kör egyik legfontosabbika pedig a jogi értelemben ártatlan ember (vagy magzat) élete és halála fölötti uralom.

A fehér zóna módszerei (1) az emberi testtel kapcsolatban semmiféle művi (sebészi, mechanikai, kémiai) machinációt nem végeznek, azaz az emberi testet nem tárgyiasítják, s (2) nem állják útját teljes mértékben az élet természetes folyásának. E módszerek alkalmazásának lelki terhe még a legaggályosabb lelkiismeretűek esetében is csekély. A szürke zóna módszereinél többnyire előbukkan a művi machináció, ám ezek ha szűken is, de (a) rést hagynak az élet természetes folyásának és (b) rövid úton visszafordíthatók. Végül a fekete zóna módszerei – bármilyen trükkösen próbálják is elfedni lényegüket – (i) durva beavatkozások az emberi testbe, azt teljes mértékben eltárgyasítva, az életnek pedig esélyt sem adva; s e beavatkozások ráadásul (ii) visszafordíthatatlanok. E visszafordíthatatlanság (irreverzibilitás) az élő magzatra, illetve a szedercsírára nézve mindenképp érvényes, nem ritkán azonban maga a női szervezet is hasonló módon károsodik (akár szándékosan is, mint a művi termékétlenné tételnél) – hogy a lélek műszerekkel nem mérhető dimenzióit ne is említsük.¹⁴

A fenti megfontolások magukban is elegendőek a fekete zónába sorolt módszerektől való tartózkodáshoz, miközben a magzat/szedercsíra emberi személy mivoltának kérdését még csak nem is kellett érintenünk. Ha a

¹⁴ S hogy még akkor is mennyire nem egyértelmű például az abortusz melletti érvelés helyessége, amikor valószínűleg már elsőprő többség támogatná, lásd Singer Magdolna döbbenetes interjúkötetét (*Áldatlan állapot – Mi lesz velünk?*; Jaffa Kiadó, Budapest, 2008) sérültgyanús, illetve sérült magzatokkal kapcsolatban édesanyjukkal, orvosokkal, segítőkkel.

legkorábbi életszakasz erkölcsi megítélése számos nehéz kérdést vet is föl (lásd például az *Élet kultúrájáért* című püspökkari körlevelet), már az emberölés minősített esetének *bármekkora kockázata* is további érv az e módszerektől való feltétlen tartózkodás mellett.

Vegyük észre, a születésszabályozás (birth control) elérhetővé tétele a „fejlődők” számára – akárhány népszerű elemzést, kampányt, politikai célkitűzést tanulmányozzunk is át e témakörben – az utóbbi évtizedekben alapvetően a szürke és a fekete módszerek erőltetésével volt egyenértékű. E módszerekkel az ember élet és halál kérdéseiben teljes mértékben a kezébe kívánja venni az ellenőrzést (control), mindezt még a nők felszabadításáról szóló, részgazságokat hangoztató ideológiával is megfűszerezve. A lázadás e formája ugyanaz a *modern* jelenség, mely a túlzott környezetterhelést a „felvilágosodás” és az ipari forradalom óta előidézte, s talán nem meglepő, hogy méltó megoldást sem adhat a problémára.¹⁵

Érdemes néhány szót ejteni a kereszténységet érő azon népszerű vádról is, miszerint a „sokasodjatok!” imperatívuszát erőltetve taszítja pusztulásba a világot, sőt, emberközpontúsága (antropocentrizmusa) okán egyesek magát a modernitást is a kereszténység következményének tartják.¹⁶ E vádakra sokan sokféle választ adtak már, ám itt, a népesedés témájában végképp különös nehézségekkel szembesülne a vádaskodó. Mert antropocentrizmus (az emberi lét és személy előtti végtelen tisztelet és alázat¹⁷) és az ember megistenülésének *modern* projektje között – szó szerint is – ég és föld a különbség!

Istenné – így élet és halál önkényurává is – az ember csak saját istentelensége által lehet, s az ember az ily módon trónfosztottá tett Isten helyébe saját magát ülteti. Ilyen helyzetben a legnagyobb és legőszintébb jó szándék és segíteni akarás is a visszajára fordul: az érintettek *fel sem tudják fogni*, mi probléma lehet a fekete zónába sorolt születésszabályozási módszerekkel, s miért lehetnek fenntartások a szürke zónát illetően. A cél

¹⁵ Méltatlan megoldást persze hozhat: ha nem is azonos, de *egy tőről fakad* e lázadás például egy népirtással, mellyel akár máról holnapra a töredékére zsugoríthatnánk az emberiség létszámát. Nyilvánvaló: kutatásunk célja nem ez, hanem az alternatív utak keresése.

¹⁶ White, *The Historical Roots of Our Ecological Crisis*; Science 155, 1203–1207., 1967; magyarul Lányi A. – Jávor B. (szerk.): *Környezet és etika – Szöveggyűjtemény*; L'Harmattan, Budapest, 2005, 167–177.

¹⁷ Az állati és növényi létnél csakugyan nagyobb az emberekkel szembeni tisztelet és alázat (egyfajta rangsort jelenít meg), ám ez nem ellenkezik a nem-emberi lét kellő tiszteletével. E felfogásra a körlevél relatív antropocentrizmusként hivatkozik (Felelőségünk a teremtett világért, 2008, 30–31. o.), összhangban Az Egyház társadalmi tanításának kompendiumával.

szentesíti az eszközt? E perspektívából a zöld ügy megátalkodott hátráltatásának tűnhet mindaz, ami valójában hathatós kezelése lehetne népességfogyásnak és -gyarapodásnak egyaránt. Az élet minden formájának feltétlen tisztelete az emberi élet feltétlen tiszteletéből kell kiinduljon, e tisztelet és alázat kiiktatása sok olyan – nemcsak népesedéshez köthető – társadalmi és környezeti problémát is magával hoz, amelyek enyhítésén fáradozunk. E *nem-modern* alapállás pedig keresztény istenhit nélkül is vallható, még ha nem is könnyű. A jót jól akaró emberek sokasága végre egyesíthetné erőit egy *minden élő* számára élhetőbb világ megvalósítása érdekében.

A Vatikán és nem-modern követői/szövetségesei a fentiek, s nem a feltétel nélküli szaporodás apostolai. Így például amikor a probléma ellenkező előjelű, azaz nők vagy férfiak terméketlenségéről van szó, ugyanúgy következetesen elutasítanak minden erőltetett manipulációt, mint amikor a gyermekszületés drasztikus módszerekkel való visszafogásával kell szembehelyezkedni. A tudomány *modern* harcosai pedig már itt is megindultak: embriókat variálnak, válogatnak, szelektálnak, klónoznak és „génpiszkálnak”¹⁸ – miközben e téren is egyre hangosabb az emberi jogok csatazaja, s nem mellesleg busás profitok képződnek. Pedig mily’ nagyszerű vívmányok volnának ezek, ha valóban az öncélú sokasodás lenne a kereszténység célja – s minő következetlenség ezek elutasítása!

S valóban, itt sem valamiféle lázadással próbálja orvosolni az egyház a terméketlenség sajnos egyre terjedő problémáját: inkább örökbefogadást, másokért végzett munkát, az űrt betöltő fájdalom feldolgozása és alkotó erővé alakítása révén a dolgok magasabb rendjének és értelmének felismerését szorgalmazza.¹⁹ S akkor még nem is szóltunk a papi és szerzetesi cölibátus intézményéről, az önként vállalt szüzesség erényének e magas szintű műveléséről, amelynek magasságai a *modernség* kémlelőnyílásaiból végképp beláthatatlanok! S micsoda erők próbálják sárba rángatni mindezt!²⁰ Sajnos, úgy tűnik, az ellenkezők következetessége csupán egyházellenességükben mutatkozik meg.

Végül két fontos megjegyzés. (1) A zöld törekvésekben helyenként érzékelhető a születésszabályozás fekete és szürke zónája közötti különbségtétel, miszerint azért van szükség a szürkék nagyobb

¹⁸ A felsoroltakkal nem csak az a probléma, hogy mindenáron utódot akarunk létrehozni, hanem hogy annak milyenségét is meg kívánjuk határozni.

¹⁹ A témát letisztultan és kimerítő alaposággal járja körül Tima Renáta könyve (*Gyermekáldásra várva – Beszélgetések gyermektelenségről, hitről, örökbefogadásról*; Kairosz, Budapest, 2008).

²⁰ Vö. Kavanaugh: *Krisztus követése a fogyasztói társadalomban – A kulturális szembenállás lelkisége*; Ursus Libris – Altern-csoport, Budapest, 2003

propagandájára, hogy a valóban rossz feketét el lehessen kerülni. Ez legalábbis méltánylandó. Mindennek őszinteségét jól lemérhetnénk azon, hogy a „környezetvédők” mennyiben támogatnák az abortusz jelentős korlátozását, illetve mit szólnának egy olyan, látszólag apró módosításhoz, ami a statisztikákban a várható élettartamot (és a halandóságot) nem a születéstől, hanem a felismert foganástól számítaná egy országban. (2) A Vatikán következetes kiállása a fehér születésszabályozási módszerek mellett nem választható el attól az összetett üzenettől, ami – többek között – az emberi élet feltétlen tiszteletén és a házastársi hűség erényének előmozdításán alapul. Egy minden részében összefüggő és logikus rendszer egyetlen elemét (a születésszabályozást) kiemelve és más közegbe helyezve könnyen szinte megvalósíthatatlan elvárásokat kapunk.

Következtetések

Tanulmányunk a népesedés és a fenntarthatóság néhány témakörét körbejárva rámutatott a fő törésvonalakra. A *modernitáshoz* való viszony, amikor élet és halál kérdéseiben kell állást foglalnunk, stratégiai jelentőségű. Eszközelvű és manipulatív beavatkozások helyett, összhangban az egyházi tanítással, minden élet, így az emberi élet feltétlen tisztelete, az étellel szembeni alázat mellett érvelünk.

Az ideális gyermekszám tekintetében az egész világon egységesen érvényes, hogy felelős döntéshozatalra van szükség, amely környezeti és társadalmi szempontokat egyaránt tekintetbe vesz. Ez – a körülményektől függően – kevesebb vagy több gyermek világrahozatalát egyaránt jelentheti, ám az előre kitűzött gyermekszámtól való esetleges eltérések mintegy lázadásszerű kezelése semmiképp nem javasolt.

Ebben az összefüggésben születésszabályozás és családtervezés nemcsak az utódok számának kívánatos csökkentését, hanem növelését is jelentheti. A cél megvalósításában elérhető eszközök közül az emberi testet tárgygyá alacsonyító, az élet folyamatának totális, ember általi felügyeletére törvő módszerek elvetendőek. A számok és a mennyiség bővölete helyett fontosabb, hogy a jövő nemzedékre milyen mértékben hagyjuk örökölni az élet következetes tiszteletét. Az egyház álláspontjának megváltoztatására tehát nincs szükség – a tanítás a népesedés és a környezeti ügyek összefüggésében is kiállja a próbát.

A környezetvédő mozgalmak számára viszont erősen javasolt a modernitással szembeni nagyobb gyanakvás és távolságtartás, nehogy a probléma okával próbálják kezelni a bajt. Ha e távolságtartás megvalósul, megnyílik az út egy szélesebb körű együttműködés felé az egyházakkal és a valóban keresztény szellemiségű civil szervezetekkel, melynek révén a fenntarthatóság ügye hatékonyabban képviselhető.